

הסנדלר הולך יחף: חוויותיהן של קלינאיות תקשורת עולות חדשות, בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ

אורלי אלשיך

תקציר

עולים חדשים שנחתו זה עתה על אדמת ארץ ישראל יורדים מהמטוס נרגשים, מנפנים בדגל ישראל, מלאי תקווה...

ההגירה היא כיום תופעה ההולכת ומתעצמת, ובכך מעצבת את המפה החברתית, הפוליטית והתרבותית של העולם. ההאצה במגמות ההגירה הגלובלית יוצרת חברות הטרוגניות מבחינה תרבותית (מיכאל, סבר ותמיר, 2004). המהגר לישראל – "העולה" – נתפס כיהודי החוזר למולדתו ההיסטורית לאחר גלות. מיתוס העלייה מונע מאיתנו להכיר בעובדה שהגירה היא אירוע קשה ומשנה חיים (מירסקי, 2005). אחרי מאות שנות גלות היהודים חוזרים לביתם ההיסטורי, לא תמיד מרצונם, והחלום על השתלבות בחברה החדשה מתנפץ בגלל קושי שפתי. זה נכון עבור כל עולה חדש, ומשמעותי עוד יותר עבור עולים חדשים בעלי מקצועות הקשורים לשפה.

במחקר זה השתתפו חמש קלינאיות תקשורת עולות חדשות שעבורן עברית אינה שפת אם. ניתן לזהות שהן מחלקות את חוויותיהן בתהליך בניית הזהות המקצועית והחברתית בארץ תוך כדי התייחסות והשוואה בין 'שם' ו'פה'; 'אז' ו'עכשיו'; 'אני' ו'הם'. אלו מילים קטנות ומשמעותיות עבור כל אדם, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בעולה חדש, אשר עבורו הן מחברות עבר והווה, ומעמידות את ה'אני' הפרטי מול 'רבים' בחברה חדשה עם תרבות שונה ושפה זרה. סיפוריהן של המשתתפות מאפשרים לבחון את חוויותיהן ואת התהליכים האישיים שעברו בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ. על מנת לחקור את הנושא נבחרה שיטת המחקר הנרטיבי, המתרכזת ביצירת משמעות וזהות. המחקר מתבסס על ניתוח של חמישה סיפורים של קלינאיות תקשורת עולות חדשות. המסגרת התאורטית במחקר זו מתייחסת לשלושה תחומי ידע: הגירה, עלייה וקליטה, תפקידים של קלינאי התקשורת.

ממצאי המחקר מתמקדים בכל סיפור באופן ייחודי. ניתוח הנתונים העלה כי הן חשות תחושה דומה של זרות ושונות כפי שהרגישו בגלות. התקופה שקדמה לעלייה ואירועים אנטישמיים משפיעים על הרצון להסתדר בארץ המובטחת, להתקדם ולהיות חלק ממנה למרות הקשיים, ולעבוד במקצוע. מסקנות המחקר מצביעות על תהליך מקצועי לא פשוט שעשו בדרך להגשמת החלום לעבוד בארץ כקלינאיות תקשורת.

תרומתו של מחקר זה נוגעת באוכלוסיית העולים החדשים שהם בעלי מקצועות הקשורים לשפה ומתייחסת לשני מישורים: התפתחות אישית היררכית של הצרכים הבסיסיים הקשורים לעלייה וכן התפתחות מקצועית. באמצעות מודעות לתובנות שעלו מן המחקר יכלו גם הצוותים הקולטים את עולים החדשים להקשיב לקולם שלעיתים נבלע בתוך שתיקתם.

מילות מפתח: הגירה, עלייה וקליטה, זהות מקצועית

אורלי אלשיך, מכללת לוינסקי, אוניברסיטת בר-אילן

מבוא

מדינת ישראל היא מדינה קולטת עלייה שמטבע הדברים חיים בה דוברי שפות שונות (לשם, 1993). על מנת להבטיח עתיד מקצועי בארץ החדשה, חובה על המהגרים לשלוט היטב בשפת המקום. כאשר מדובר במהגרים בעלי מקצועות הקשורים לשפה העניין אף מורכב יותר. לעיתים מדובר באנשים ששנים רבות חקרו את שפת אימם, ואחד ממאפייני זהותם היה התבטאות בשפה עשירה, תקנית וברורה ולפתע הם מוצאים את עצמם עם קשיי תקשורת ברמה הבסיסית ביותר. הדבר מסובך אף יותר כאשר מדובר בקלינאי תקשורת (מרפאים בדיבור) שהם מטבע הדברים בעלי יכולת הבעה מצוינת והבנה עמוקה של תהליכים פונולוגיים ותחביריים של שפה, ברמה כזו שיש ביכולתם לטפל בילדים ובמבוגרים בעלי קושי בתחום זה.

שפה היא מדד בולט ביותר של זהות (דובינר, 2012), לכן יש לה פונקציה חשובה ביחסים הבין-אישיים. שאלות של זהות ממלאות גם תפקיד חשוב ביותר בהקשר המקצועי, לכן חשוב להראות את התהליך שעוברות מהגרות שהתמחותן כקלינאיות תקשורת נרכשה בארץ מוצאן, ובארץ ההגירה עליהן להתמודד עם שפה זרה והקשר תרבותי-מקצועי חדש תוך השתלבות בעבודת צוות רב-מקצועי במסגרות שבהן הן מועסקות.

אנשי מקצועות החינוך הם הראשונים לפגוש את העולים החדשים בארץ (קושר, בן אריה וכהן, 2011), ומחקר מסוג זה עשוי לתת כלים ולתרום לאנשי המקצוע להבין טוב יותר את קשייהם של עולים בכלל ועולים בעלי מקצועות הקשורים לשפה בפרט. חשוב לשקף את החוויות וההתלבטויות שעוברים מהגרים על מנת לגרום לכך שתהליכים אלו יקלו על מהגרים ועל הצוותים שמטפלים בהם.

שאלת המחקר שעולה מדברים אלה היא: מהן חוויותיהן של קלינאיות תקשורת מהגרות בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ החדשה וכיצד הן משתלבות במערכת החינוך הישראלית.

סקירת ספרות

סקירת הספרות המוצגת להלן מתייחסת לתחומים הקשורים לנושא הנחקר וביניהם הגירה, עלייה וקליטה ותפקידם של קלינאי תקשורת.

הגירה, עלייה וקליטה

ההגירה היא כיום תופעה כלל עולמית ההולכת ומתעצמת, ובכך מעצבת את המפה החברתית, הפוליטית והתרבותית של העולם. ההאצה במגמות ההגירה הגלובלית יוצרת חברות הטרוגניות מבחינה תרבותית (מיכאל, סבר ותמיר, 2004). ההגירה היא התנתקות ממקום ומתרבות, ומעבר למקום אחר ולתרבות חדשה. הגירה מתרחשת מסיבות רבות ושונות. מדינת הגירה היא בעצם חברה המורכבת ממספר רב של קבוצות אתניות-תרבותיות ומהווה חברה רב-תרבותית במובן הדמוגרפי שלה. בתהליך ההגירה מתרחשים שני תהליכים: חציית גבולות טריטוריאליים, לאומיים ותרבותיים, וכן הבניה מחדש של אותם גבולות בתהליך של חיפוש אחר השתייכות וניסיון למיקום ולהתחברות מחדש (לרנר, 2003). מהגרים נתקלים בתסכולים, במגבלות פנימיות וחיצוניות תוך שהם נמצאים בסביבה זרה. הם נתונים במצב נפשי מיוחד ההופך אותם חסינים. חסינות זו מעניקה להם טווח זמן לשם רכישת מיומנויות חדשות, תרגולן וביסוסן. זמן התרגול תלוי במגוון גורמים של אישיים. בזמן הזה משתכללות היכולות החדשות, משתפרות ההתמצאות והשליטה בסביבה החדשה. לאחר תקופה זאת מהגרים מרגישים תחושות הדומות לאבל ושכול. ה"אבל" מבית

בתצלומים ישנים, נזכר בחוויות המשותפות לו ול"נפטר", הוא מצפה שזה ישוב בכל רגע כאילו לא אירע דבר. המהגרים מנסים לבטל את האובדן, אך ניסיונותיהם נידונים לכישלון ומעוררים תסכול וכעס. הכעס מופנה כלפי הסביבה החדשה הגורמת להם תחושת זרות וחוסר אונים (מירסקי, 2005). תהליכים אלה משפיעים על זהותו החברתית של האדם.

הזהות החברתית של הפרט מבטאת את המאפיינים שהוא חולק עם אחרים וקשורה בהשתייכותו לקבוצות חברתיות שונות, כאשר מאפייני הקבוצה ומשמעותה עבור האדם משפיעים על תפיסתו העצמית. כל אדם שייך למספר קבוצות חברתיות, ביניהן משפחתו, עמו וקבוצת העיסוק שלו. משמעות ההשתייכות לכל אחת מהקבוצות משפיעה על זהותו. אחד ההיבטים של זהות חברתית היא הזהות האתנית (טור-כספא, פרג ומיקולינסר, 2004). בהקשר לכך המונח הזהות פירושו הפגנה של השתייכות לקבוצה אתנית מסוימת. חלק מתהליך ההזדהות כולל גם קבלת הערכים והנורמות של הקבוצה עימה מזדהים כקווים מנחים ומעצבים את אישיות הפרט המזדהה ואת התנהגותו (רבהון, 2001).

זהות חברתית, טוען כהן (2006), עוסקת בתשובה המשותפת של מספר משמעותי של אנשים לשאלה "מי אנחנו?". התשובה לשאלה זו קשורה בתודעת שייכות, זיכרון היסטורי, תחושת גורל, תפיסות, אמונות, ערכים, אורחות חיים, דפוסי התנהגות ועוד כיוצא באלה. תשובה זו מכוונת לעבר, להווה ולעתיד, והיא מהותית לעצם הגדרתה העצמית ולקיומה של כל קבוצה מובחנת. הזהות הקולקטיבית היא הצופן החברתי-תרבותי-ערכי המשותף לקבוצת אנשים.

התפיסה הרואה את הזהות כהבניה, טוענת שזהותם של בני אדם היא הסיפורים שהם מספרים לעצמם בתוך הקשרים היסטוריים, תרבותיים וחברתיים שבתוכם הם חיים. סיפורים אלו מהווים חלק מתהליך עיצוב והבניית הזהות (שגיא, 2002). חלק בבניית הזהות שייך לבחירת מקצוע. בגישה רב-ממדית שפיתח, טוען סופר (אצל קציר, שגיא וגילת, 2004) שבחירתו של הפרט בקריירה מקצועית אינה אירוע חד-פעמי אלא תהליך התפתחותי. המקצוע שהפרט בוחר מאפשר לו להביא לידי ביטוי את מכלול היכולות, התכונות וההעדפות שלו אשר מרכיבות את ה'עצמי'. לכן יש להתייחס להיבט החברתי שכן המקצוע הוא אחד התפקידים החברתיים שממלא הפרט, במקביל לתפקידים אחרים, והבחירה במקצוע מושפעת מהזיקה בין מילוי תפקידים אלה למילוי התפקידים האחרים. זהות עצמית היא היבט אישיותי המתפתח ביחסי הגומלין של הפרט עם סביבתו בהקשר ובנקודת זמן נתונים. על-פי תפיסה זו, זהות מקצועית מתעצבת בתהליך מתמשך שמשלב את הפן האישי ואת הפן המקצועי של המורה (עזר, 2004).

סיכומו של דבר, תהליך עיצוב הזהות נעשה תוך מפגש עם ה'אחר'. ה'אחר' הזה, המציב אלטרנטיבה להגדרת הזהות של הפרט, הוא בסיס לתהליך הדינמי שבו הפרט מבנה את זהותו על מרכיביה השונים. כחלק מבניית הזהות מתמודד המהגר גם עם קשיי השפה. שפת האם של המהגר מסמלת את מכלול תרבותו והיא חלק מזהותו. שינוי שפה הוא חלק משמעותי בתהליך ההגירה, ולעיתים מהווה את הקושי העיקרי בו. ההנחה המקובלת היא כי רכישת שפה שנייה הינה כלי להתאקלמות מהירה וכי יש במידת המיומנות הלשונית בכדי להעיד על אופן ההתאקלמות. השפה מסייעת בתהליך ההיטמעות החברתית ובכך מהווה אמצעי עיקרי להנעת תהליך של הסתגלות חברתית. היא משתנה בהתאם לחברה החדשה שבה המהגר מצוי, וכך גם מעמדו והדימוי העצמי משתנים (עזר, 2004).

בהקשר של הגירה, ראוי לתת דגש מיוחד להיבט הלשוני הקשור בקשר הדוק עם תופעת ההגירה. היבט זה הוא מרכיב ייחודי בתופעת ההגירה, והוא בא לידי ביטוי באינטראקציה עם בני המשפחה ועם החברה, בהישגים נמוכים ובפערים לימודיים, בתפיסת הזהות של המהגר ובנושא הזכויות הלשוניות של מהגרים (Skutnabb-Kangas, 2008; Spolsky & Shohamy, 1999).

"הגירה" מוגדרת כמעבר ממדינה אחת לאחרת של יחיד או של קבוצה, בעוד ש"עלייה" מתייחסת ליהודים הבוחרים להקים את ביתם בישראל. לרנר (2003) טוענת כי כל המהגרים היהודים בישראל נתפסים באופן רשמי, אידיאולוגי ותרבותי כ"עולים" החוזרים הביתה למולדתם ההיסטורית ולא כזרים. לכן, המדיניות החברתית של ההגירה מעוגנת בחוקים רשמיים, בראש ובראשונה בחוק השבות, הקובע כי ישראל פתוחה בפני כל יהודי שיחפוץ להתיישב בה. מדיניות זו יוצרת ציפייה חברתית שמהגרים ישתלבו בחברה הישראלית, שיקבלו את ישראל כביתם, שיהיו מחויבים ונאמנים לה, שילמדו ויאמצו את דרכי החיים המקובלות בה. המהגרים לישראל אינם שונים בהתנהגותם ובתחושותיהם ממהגרים בכל מקום אחר בעולם, אך דבר אחד מבחין בין המהגר לישראל לבין המהגר לכל מקום אחר בעולם: זכותו על-פי מגילת העצמאות, בה נקבע כי מדינת ישראל תהא פתוחה בפני כל יהודי.

המהגר לישראל נקרא "עולה" והוא נתפס כיהודי החוזר למולדתו ההיסטורית לאחר גלות בניכר ולא כזר, ותופס את עצמו מלכתחילה כשווה ליושבים בה. לאחר העלייה מתחיל תהליך הקליטה ובין המניעים להצלחתה נמצאת גם המוטיבציה. מאהר וקפלן (2001) הגדירו שלושה ממדים להתנהגות מוטיבציונית: כיוון, עוצמה ואיכות. הכיוון מתייחס לבחירה שעושה אדם בפעילות אחת ולא אחרת ובהתמידו בפעילות מסוימת גם כאשר מתעוררים במהלכה קשיים, עוצמה היא רמת ההשקעה שאדם משקיע בפעילות, והאיכות מתייחסת לאופן שבו אדם פותר בעיות, חושב ומתנהג.

התאוריה ההומניסטית של מאסלו (Maslow, 1968), מדגישה את משמעות ההתנהגות עבור האדם. בתאוריה זו נטען כי מקור המוטיבציה נעוץ בצרכים פנימיים מולדים, והיא מתמקדת בתהליכי מוטיבציה כלליים יותר כגון: ערך עצמי ומימוש פוטנציאל אישי. מאסלו (Maslow, 1968) טען שמניעי האדם הם מגוונים, והוא חילק אותם לשתי קטגוריות עיקריות: מניעי חסך ומניעי גדילה. מניעי החסך הם צרכים שבלעדיהם לא יוכל האדם להתקיים מבחינה פיזית ופסיכולוגית. מטרת האדם היא להגיע באמצעותם לאיזון, זאת על-ידי הפחתה של מתח. לעומתם, מניעי הגדילה מספקים לאדם את התוכן שבאמצעותו יוכל לחיות חיים מלאים ומספקים. בניגוד למניעי החסך, מילוי שלהם לא מביא לצמצום בהתנהגות, אלא להגברתה. הצרכים מסודרים בהיררכיה עולה, כך שסיפוקם של צרכים במדרג נמוך יותר הוא חיוני להופעתם של צרכים משלב גבוה יותר. על-פי מאסלו, רוב בני האדם מקדישים את מרב זמנם למילוי מניעי החסך ורק מעטים מגיעים למצב בו הם יכולים לעסוק במניעי הגדילה.

תאוריה נוספת המתארת התנהגות מוטיבציונית של בני אדם, היא תאוריית ההכוונה העצמית (דיסי, לרנד וריאן, 1991), המבוססת על הגישה ההומניסטית. תאוריה זו מניחה שבבסיס התנהגותו של האדם עומדים שלושה צרכים מולדים: (1) הצורך באוטונומיה: הצורך של האדם להרגיש שהתנהגותו לא נכפית עליו, אלא נובעת ממנו ומבטאת את צרכיו ונטיותיו האוטנטיים; (2) הצורך ביכולת: הצורך של האדם להרגיש שהוא בעל יכולת ומסוגל להשיג יעדים שקשה

להשיגם; ו-3) הצורך בקשר ובשייכות: הצורך של האדם לאהוב אנשים אחרים ולהיות נאהב על ידם, הצורך להיות מחובר אל אנשים אחרים באופן עמוק וכן הצורך להיות חלק מקהילה. לפי תאוריית ההכוונה העצמית, סיפוק הצרכים הללו יביא את האדם למעורבות עמוקה ואיכותית בפעולות בהן יעסוק, בעוד שדיכוי או מניעת סיפוקם יפגום באיכותה של המוטיבציה, ולעיתים גם יפחית מעוצמתה.

לשם (Leshem, 2005) מצביע על שינוי מסוים בפתיחותם של העולים בכיוון של אימוץ התרבות המקומית ושילובה בהגדרת זהותם המחודשת, תוך שמירת אמונים לתרבות ולזהות המוצא. מירסקי (2005) טוענת כי השלב האחרון בהגירה מתחיל מספר שנים לאחר ההגירה - לפי הקצב האישי של כל מהגר - ואין לו נקודת סיום ברורה. היא מגדירה את השלב הזה כהליך של גיבוש הזהות האינטגרטיבית. המהגרים משלבים בזהותם רכיבים שנשמרו מארץ המוצא ורכיבים שאומצו בארץ החדשה. במקום אידיאליזציה בלתי מבוססת או ביקורת בלתי מרוסנת, הם מגבשים תפיסה מציאותית של הארץ החדשה ומבחינים במעלותיה ובחסרונותיה.

אחד הקשיים הבולטים שאיתם מתמודדים מהגרים הוא רכישת שפה. המושג רכישת שפה שנייה (Second Language Acquisition) מתייחס לרכישת שפה שאינה שפת האם של הלומד, אך מדוברת בסביבתו. בנוסף להיבטים הלשוניים, ישנן השפעות, גם במישורי הרגשי והחברתי, על רכישת שפות נוספות (דובינר, 2012). להצלחה ברכישת שפה שנייה יש קשר ישיר למוטיבציה ללימוד שפה נוספת (Masgoret & Gardner, 2003). כמו כן, התמצאות בתרבות של המקום משפרת את היכולות של רכישת השפה שנייה, שכן נדרש ידע שהוא מעבר לשימוש נכון במילים (Kramsch, 2000). חוקרים מצאו קשר בין העמדות כלפי השפה, לבין המוטיבציה ללמוד אותה (Dubiner, 2010). ממצאי מחקרים בתחום השפה מצביעים על המשך הנטייה החזקה להעדיף את השימוש בשפת המוצא על פני השימוש בשפה העברית הדומיננטית (Remennick, 2003). שליטה טובה של מהגרים בשפת המקום היא גורם חשוב במציאת מקום עבודה ומאפשרת להם להיות חלק משמעותי גם בעבודת צוות.

תפקידם של קלינאי התקשורת

קלינאי התקשורת הם המומחים בתחום של רכישת השפה הדבורה והכתובה, ויש להם תפקיד מרכזי במניעה, איתור מוקדם, אבחון וטיפול בילדים, מתבגרים ומבוגרים עם לקויות שפה ולמידה (ASHA - American Speech-Language-Hearing Association, 2000). קלינאי התקשורת העובדים במערכת החינוך עורכים אבחון מעמיק ומקיף של כישורי השפה והלמידה של התלמיד במטרה לגלות את תחומי החוזק שלו מחד, ואת התחומים הזקוקים לחיזוק על-פי המצופה מגילו מאידך. מטרה נוספת היא להעריך את משקלם של הקשיים השפתיים בהקשר הרחב של תפקודו הלימודי של התלמיד במסגרת החינוכית בה הוא לומד (בר-און, קרייזר ווינשטיין, 2011).

אחד התפקידים של קלינאי התקשורת הוא התאמת סוגי תקשורת לתלמידים שאינם מדברים. תת"ח - תקשורת תומכת חלופית (Augmentative & Alternative Communication - AAC), היא סדרה של שיטות ואסטרטגיות מגוונות התומכות בסוגים רבים של ליקויי תקשורת, החל מקשיי דיבור קלים ועד חוסר יכולת לתקשר כלל, והן מסייעות למתקשים בתקשורת מילולית וכתובה. תקשורת תומכת חלופית מאפשרת לסייע ולתמוך באמצעים נוספים מלבד דיבור, בילדים ובמבוגרים המתקשים לתקשר את צורכיהם עם הסביבה, להביע עמדה או דעה, לחלוק חוויות משותפות עם האחר, לפצות ולהקל על מגבלות הנובעות מקשיי התבטאות (חצרוני, רובין וקונקול,

1999). השימוש בתת"ח נעשה באמצעות בניית מערכת תקשורת אשר עשויה לכלול: שפת סימנים, לוחות תקשורת, מחשבים נישאים ועזרים המיועדים לתת פלט מדובר. במסגרות חינוך מיוחד עובדים צוותים רב-מקצועיים אשר קלינאי תקשורת הם חלק מהם. בבתי ספר מאפשרת עבודת צוות גם גיבוש זהות מקצועית ותהליך של צמיחה מקצועית שבו מורים לומדים במשותף, פותרים בעיות, חולקים ידע ומומחיות ומשתפים במידע (Krause & Loise, 1997).

הסקירה שהוצגה לעיל משקפת תהליכי הגירה וקליטה, אך קיים אזכור מצומצם בנושא של קליטת קלינאי תקשורת עולים והשתלבותם במערכת החינוך. מחקרים שבוצעו בשנים האחרונות בארץ ובעולם כמעט ולא התמקדו בבניית זהות מקצועית של מהגרים בעלי מקצועות הקשורים לשפה. המחסור במחקר והרצון לחקור את חוויותיהן של קלינאיות תקשורת מהגרות בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ ואת השתלבותן במערכת החינוך, היווה את המניע העיקרי לעבודה זו.

מתודולוגיה

מטרת המחקר

מטרתו של מחקר זה לתאר ולשקף את החוויות וההתלבטויות של מהגרות שהן קלינאיות תקשורת במקצוען בדרך לבניית זהות מקצועית, ולבחון כיצד הן משתלבות במערכת החינוך, זאת על מנת לבדוק ולהציג את התהליך שעברו במשך שנים ולהשיב על שאלות שמטרידות עולים חדשים (מהגרים) בעלי מקצועות הקשורים לשפה בדרכם לבחירת זהות מקצועית בארץ החדשה.

שאלת המחקר

מהן חוויותיהן של קלינאיות תקשורת מהגרות בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ החדשה וכיצד הן משתלבות במערכת החינוך, זאת תוך התבססות על סיפורן האישי.

שיטת המחקר

המחקר נערך על-פי עקרונות הגישה הנרטיבית במחקר האיכותני. מחקר איכותני שם דגש על תיאור המציאות כפי שהיא מצטיירת מנקודת מבטו של החוקר. מטרתו לתאר באופן מפורט את שדה המחקר בתיאור עשיר וגדוש בפרטים. הגישה הנרטיבית נבחרה כמתאימה למחקר זה מכיוון שהיא מאפשרת לתאר ולהסביר את התופעה, לדון בגישות, דעות ותפיסות, וכן להציג את פרשנותה האישית של החוקרת (כותבת מאמר זה) על סמך הממצאים, תוך התייחסות לתחומי ספרות הרלוונטיים לשאלת המחקר (McDuffie & Scruggs, 2008).

משתתפות המחקר

במחקר השתתפו ארבע קלינאיות תקשורת, עולות חדשות לשעבר, שעובדות כיום במערכת החינוך בארץ במסגרות לחינוך מיוחד, וכן קלינאית תקשורת נוספת דוברת עברית כשפת אם שהיגרה מישראל לאחת ממדינות באירופה, שם נאלצה ללמוד את שפת המקום, שבה לישראל ומנסה להשתלב במערכת החינוך בארץ. לכל אחת מהמשתתפות (שמותיהן בדויים) תרומה רבה לתהליך המחקר, ובלי הסכמתן לא היה ניתן לערוך את המחקר.

מירי היא הוותיקה שבהן, מתקרבת לגיל 60, שפת אימה ספרדית, עובדת כבר שנים רבות בבית ספר לחינוך מיוחד במרכז הארץ. שולטת היטב בכל מרכיבי השפה העברית, כולל קריאה (עיתונים וספרות מקצועית בעברית) וכתיבה. מעדיפה לדבר עם בעלה וילדיה ספרדית. מירי עלתה ארצה מארגנטינה בשנות השבעים, היא בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת

מאוניברסיטה בארגנטינה, לפני עלייתה עבדה במקצוע כשלוש שנים. נשואה ואם לשני ילדים בוגרים. "אני טיפוס עם נטייה למקצועות טיפוליים, די פרגמטית, טיפוס שיש בו פלוסים וגם מינוסים. בן אדם מאוד אחראי, גם טיפוס שמאוד לוקח ללב ונפגעת מאוד" (מירי).

יוליה בת 47, שפת אימה רוסית, היא בעלת תואר שני בהפרעות בתקשורת מאוניברסיטה באובקיסטון, מדריכה סטודנטים וקלינאיות תקשורת בתחילת דרכם. עם בעלה ובנה מדברת רוסית. שולטת יפה בשפה העברית אך מעדיפה לקרוא ברוסית. עלתה לפני יותר מ-20 שנה מאובקיסטון, שם הספיקה לעבוד במקצוע כשש שנים. "אני היחידה במשפחה שלא רופאה אלא קלינאית תקשורת. בהתחלה גם רציתי ללמוד רפואה, אולם בפעם הראשונה שראיתי דם פשוט התעלפתי והבנתי שזה ממש לא בשבילי" (יוליה).

אורלי בת 46, שפת אימה רוסית, עלתה מאוקראינה לפני 20 שנה, עבדה כקלינאית תקשורת שנתיים לפני עלייתה. מדברת עברית שוטפת. בעלה יליד הארץ, בבית מדברים עברית, קוראת ספרות בעברית, היא בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת מחו"ל ותואר שני בחינוך מיוחד ממכללה בארץ. "הייתי ילדה שמחה, מוקפת בחברים, פעילה בכל מיני ועדות בבית ספר. מכיתה ה' היה לי שמור מקום בלתי מעורער בוועדת חונכות" (אורלי).

רונית בת 45, שפת אימה עברית, היא בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת מאוניברסיטה בארץ, היגרה מהארץ למדינה דוברת אנגלית לפני שלוש שנים, לאחר שבעלה קיבל עבודה באחת האוניברסיטאות באירופה. לפני שעזבה את הארץ עבדה כקלינאית תקשורת בגן שפתי במשך שמונה שנים. מדברת עברית עם בעלה ובניה. "תמיד הייתי תלמידה טובה וחרוצה. 'חרשנית' בסלנג של אז. מאוד אהבתי שעורי לשון וקיבלתי בבגרות ציון 100" (רונית).

שירה, הצעירה מכולן, בשנות השלושים לחייה, שפת אימה אנגלית, בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת מאוניברסיטת ניו יורק. עלתה מארצות הברית לפני שנתיים, עבדה שנתיים בניו יורק טרם עלייתה. בעלה יליד הארץ ובבית מדברים אנגלית ועברית. מעדיפה לקרוא באנגלית. עובדת בשני גנים תקשורתיים. "אני מחליטה לעלות ארצה ומגלה שכאן הכול אחרת. אפילו שאני דוברת עברית, בכל זאת העברית אינה מספיקה" (שירה).

כלי המחקר

במחקר הנרטיבי, הראיונות משמשים ככלי מרכזי לאיסוף נתונים. במחקר הנוכחי נעשה שימוש בארבעה ראיונות עומק נרטיביים וסיפור אישי אחד על אודות החיים המקצועיים. השימוש בארבעה ראיונות נעשה על מנת לקבל תיאור עשיר ומקיף של תהליך הקליטה של הנחקרות, וכדי לקבל מידע על כמה שיותר חוויות. קלינאיות התקשורת שהשתתפו במחקר נבחרו באופן אקראי מתוך צוותים של בתי ספר וגנים שבהם החוקרת מדריכה את אנשי המקצוע. השיחות הוקלטו ובהמשך תומללו.

הסיפור האישי שבו נעשה שימוש במחקר זה משמש זירה למפגש בין המשמעות החברתית-תרבותית לבין המשמעות האישית המוענקת לאירועים ולחוויות במהלך החיים. התרבות הופכת למציאות יומיומית, לבעלת משמעות, כאשר היא מבנה ומשנה אותה (פסטה-שוברט, 2000). הסיפור האישי מתחיל בזיכרון או חוויה שהכותב רוצה להכיר באמצעות הכתיבה. דרך הסיפור האישי מתאפשר לכותב להביא את ההשקפה שלו, את ניסיונו, הוכחות לעבודתו וניתוח הכתיבה (Williams, 2006). הבניית כלל החלקים, האישיים והמקצועיים, מביאה לראייה הוליסטית של האדם ותורמת הן להבנת הייחודי בסיפורו והן לראיית הסיפור כמייצג תהליכים אוניברסליים (שץ-).

אופנהיימר, 2003). באוריינטציה לחינוך, באמצעות עיבוד הסיפורים, ניתן לברר זהות מקצועית של מורים ואקלים של מוסדות חינוך, ולהציג את תמונת עולמו המקצועי של המורה בזיקה למערכות חינוך ולקבוצות ייחודיות של התרבות והחברה בה הוא פועל (Hargraves & Fullan, 2000).

הליך איסוף הנתונים וניתוחם

איסוף הנתונים לצורך המחקר הנוכחי החל בחודש נובמבר שנת 2014. בשלב ראשון, רואיינו ארבע קלינאיות תקשורת. הראיונות התבצעו בשיטה חצי פתוחה: המרואיינות התבקשו לספר את סיפורן המקצועי ובמקרה הצורך הן נשאלו שאלות. השיחה הוקלטה ובהמשך תומללה. לאחר מכן, נכתב סיפורה המקצועי והאישי של קלינאית התקשורת העולה החדשה.

ניתוח הממצאים נעשה בשיטת התאוריה המעוגנת בשדה, ועיקרה הוא פיתוח תאוריות מתוך הממצאים העולים, אינדוקציה, הכללה, ולא דדוקציה - הסקת מסקנות והנחת הנחות מתאוריות קיימות. רק כך ניתן לחשוף דפוסים באופן מדויק (Charmaz, 2006).

עם תחילת איסוף הנתונים בשדה המחקר החל גם ניתוחם. לאחר קריאת כל הנתונים, נעשתה קטגוריזציה לפי קטעי נתונים זהים, אמירות משותפות לנחקרות וחלוקה של הנתונים לקטגוריות תוך מציאת מכנה משותף בין הנתונים. נרשמו דברים שחזרו על עצמם, ומתוכם עלו שתי קטגוריות עיקריות שמהן נגזרו קטגוריות משנה. הנתונים שנאספו נותחו תוך הצלבת כלי המחקר. לאחר מכן הוצגו הקטגוריות וקטגוריות המשנה שנשארו לאחר הסינון בצירוף ציטוטים.

ממצאים

בפרק זה מוצגים הממצאים שעלו מסיפוריהן של המרואיינות על תהליך הקליטה והדרך להגשמת החלום - להיות קלינאית תקשורת במולדת החדשה למרות הקשיים.

סיפוריהן של חמש נשים שרכשו מקצוע שפתי בארץ מולדתן והיגרו למדינה זרה שבה אין מדברים את שפת אימן. כל אחת עם סיפורה המיוחד. אין האחת דומה לרעותה ורק דבר אחד משותף לכולן - הרצון לעבוד במקצוע שרכשו בארץ מוצאן. הסיפור של כולן מתחיל עוד לפני ההגירה, כל אחת במדינה אחרת עם תרבות שונה ורק עם התקדמות המחקר התברר עד כמה הילדות ורכישת שפה בגיל צעיר משפיעים על חיינו כבוגרים, גם כאשר אדם חי במדינה החדשה יותר שנים מאשר במדינה שבה נולד וגדל בילדותו.

אדם בוגר מחליט לעבור למדינה אחרת מסיבות רבות, גם אם הדבר אומר שעליו לעזוב בית אהוב, חברי ילדות, מורות ואפילו שכנים נחמדים ופחות נחמדים, אך כאלה שהורגל לברכם בשלום כל בוקר במשך שנים רבות.

התקופה שלפני העלייה

החלטה להגר למדינה זרה מתקבלת מסיבות שונות, לא אחת בעקבות אירועים משמעותיים. אירועים אנטישמיים שבאים בגלים בתקופות שונות במקומות שונים בעולם מזכירים ליהודים שיש להם מקום, שם רחוק, מעבר לים, שנראה שרק מחכה שיבואו. במוקדם או במאוחר יעשו את הצעד, כאשר לא יוכלו להישאר כמיעוט, כאשר לא ירצו להרגיש שונים ונרדפים.

אנטישמיות זה משהו שהתרגלתי לחיות אתו, היו ביזה תקופות טובות ותקופות קשות יותר. התקופה הכי קשה הייתה כאשר התחילה מלחמת לבנון ראשונה. ידוע שתמיד מה שקורה בארץ משפיע על גלי אנטישמיות בעולם, אך אני בספק שמישהו בארץ חשב שילדים בגלות הופכים להיות קורבנות בעקבות פעילויות צהל. בריונים חסרי רגש תמיד מחפשים את

החלשים ובמקרים אלה הילדים הם טרף קל. בתקופה ההיא [מלחמת לבנון הראשונה] לא היה בגופי מקום ללא סימני מכות עזות, אחרי כמה ימים של התעללות היה ברור להוריי שצריך להישאר בבית לפחות לתקופה של שבוע-שבועיים, עד שהמצב יירגע. (אורלי)

לעיתים זה קורה בעוצמות חזקות ולעיתים חלשות אך בכל מקרה זה כואב. המרואיינות מספרות שחוו אנטישמיות במדינות מוצאן, אף כי הן חיו במדינות רחוקות זו מזו אלפי קילומטרים, שהיו בהן שלטון שונה ותרבות שונה.

לפני שעזבתי את ארגנטינה, עברתי אירוע אנטישמי קשה. פרצו לנו לבית. כתבו על הקירות יהודים וגנבו את כל דברי הערך שהיו לנו. מאז הרגשתי שאני פשוט רוצה לעוף משם. האנשים האלו היו אנשי ממשל ולכן לא היה למי להתלונן. הצבא השתלט על הממשלה וזאת הייתה תקופה פשיסטית. כל מי שלא תמך בצבא, או שנעלם או שנהרג. היו צעירים רבים בגילי אז שנעלמו ונהרגו. (מירי)

אירועים מסוג זה משפילים ומשפיעים על אישיותו של האדם, נחרטים בזיכרון וגורמים לעשות מעשה דרמטי, לעזוב הכול, לקום וללכת.

בתקופה זו התחילו אירועים אנטישמיים קשים מאוד. היחס ליהודים נעשה שלילי מאוד. היו מקללים אותנו וזורקים לעברנו מילות גנאי והיו אומרים לנו בקול רם "לכו לישראל". בזמן זה כבר הייתי נשואה והחלטנו, אני ובעלי, לעזוב הכול ולעלות ארצה. (יוליה)

בים העמוק של חרדות קיומיות מהאירועים הקשים סביב האנטישמיות, ניתן לראות בכל הנרטיבים של הקלינאיות שרואיינו שאת הרוגע והשלווה הן מצאו באהבתן לילדים שצמחה בגיל צעיר מאוד וליוותה אותן עד תקופת בחירת המקצוע.

תמיד אהבתי מאוד ילדים. במשפחה של דודה שלי היו שני ילדים חירשים והרגשתי שאני מצליחה לתקשר איתם, לעזור להם וסיקרן אותי מאוד איך אני יכולה לעזור להם עוד. החלטתי אז ללכת ללמוד קלינאות תקשורת. (יוליה)

האהבה לילדים ותחושת המסוגלות ביצירת קשר טוב איתם משותפת בכל הסיפורים. נפשם של ילדים צעירים עוד נקייה מסטיגמות של שונות והם מקבלים את האדם לפי תכונות האופי הפנימיות שלו, שהרי ילדים יודעים לזהות בבירור מי בא אליהם באהבה.

ילדים זאת אהבת חיי, מגיל קטן מאוד טיפלתי בכל התינוקות של השכנים, הייתי מארגנת הפעלות, מחזמר וכל מיני דברים נחמדים שילדים אוהבים ותמיד הילדים שיתפו פעולה וכולם רצו להשתתף. כשקצת גדלתי עבדתי בחופשות כמדריכת מחנות. פעם האחראית הביאה לנו ספר עם כל מיני הפעלות ומשחקים למיניהם כדי שנדע מה לעשות עם הילדים, דפדפתי בספר ולא הבנתי בשביל מה הוא קיים כי היו לי בראש המון רעיונות. (אורלי)

מסיפוריהן של כל המרואיינות עולה שהן מאוד אהבו ילדים, החלו לטפל בתינוקות וילדים מגיל צעיר מאוד ועשו זאת באופן עקבי ואחראי.

מאז ומתמיד אהבתי ילדים ואהבתי לטפל בהם. אני הקטנה אחרי שני בנים במשפחה וכבר מכיתה ה' עבדתי בשמרטפות. התחלתי עם תינוק ממש, בן כשנה וחצי. היום אני לא מבינה איך נתנו לילדה כבת 11 לשמור על תינוק כל כך קטן, אבל כנראה ששידרתי בגרות ואחריות. היו לי משפחות "קבועות" ששמרתי על ילדיהן. (רונית)

בתקופה שהתקבלה אצלן ההחלטה לעשות שינוי מהפכני בחיים ולעבור לחיות במקום חדש, זר ולא ידוע, לכל המרואיינות כבר היה מקצוע מכובד מאוד אך כזה שדורש ידע שפתי ברמה גבוהה ביותר.

קשיי העלייה והקליטה

העולות החלו את דרכן החדשה, מלאות תקווה ורצון להצליח ולהסתדר, רצון עז שלא נתן להן לעצור בדרך למרות הקשיים שכל מהגר נתקל בהם בדרך להגשמת החלום לחיים טובים יותר. בשל קשיי השפה, כבר בשלבים הראשונים של הקליטה, עלתה אצלן השאלה האם להמשיך ולעשות מאמץ אדיר כדי להיות קלינאית תקשורת גם בארץ החדשה או לוותר ולבחור במקצוע אחר.

הגעתי לארץ לבד, בת 23, מזוודה ביד ו-50 דולר בכיס, לא יודעת עברית חוץ מהמילה שלום. כלום. בראש שלי רק מחשבה אחת למה רציתי להיות דווקא קלינאית תקשורת, לא רופאה, לא מהנדסת, דווקא קלינאית תקשורת, שבמקצוע הזה הערך החשוב ביותר הוא היכולת השפתית. כל חיי למדתי רוסית גבוהה, דיקציה וכל הדברים שהיו נראים לי חשובים אז עבור המקצוע. (אורלי)

ללא ספק השאלה העסיקה את כולן, אך כל אחת התייחסה לזה אחרת בהתאם לאופייה. יוליה: "אמרתי לעצמי שאני צריכה לשכוח להיות קלינאית תקשורת, אבל החלום לעבוד בארץ כקלינאית תקשורת תמיד נשאר בליבי". גם רונית מתלבטת וחושבת ש"אוצר המילים, הידע התחבירי, ההיגוי השונה של המבטא המקומי ועוד מרכיבים שפתיים, כל אלה חלקיים וחסרים". השאלה לגבי העתיד המקצועי נשאלה מדי פעם, אך הקשיים שליוו את תהליך הקליטה תפסו חלק משמעותי בחייהן של המרואיינות. מעניין לציין שארבע מתוך החמש החלו לעבוד כזבניות ויחד עם זה הבינו שהדלת תיפתח רק למי שתלמד.

היינו צריכים גם להסתדר מבחינה כלכלית. מאוד רציתי להתחיל לעבוד במשהו, לא חשוב במה, אבל לקח קצת זמן עד שמצאתי עבודה. התחלתי לעבוד בחנות. עבודה זו נתנה לי ביטחון כלכלי מסוים, אפילו שהמשכורת לא הייתה גבוהה. לפחות הצלחתי לקנות משהו לי ולבעלי. הייתה לי לקוחה בחנות שכל הזמן דחפה אותי להתקדם לכיוון המקצוע, היא הייתה אומרת לי שחייבים ללמוד. (יוליה)

מירי הלכה אף רחוק יותר ופתחה עם אחותה חנות בגדים.

אז פתחתי חנות אופנה בתל-אביב. אחותי הייתה היצרנית ואני מכרתי את הבגדים שהיא עיצבה. עסקתי בזה כ-11 שנים, עשיתי הפסקה גדולה מאוד מהמקצוע של קלינאית תקשורת. בתקופה זו היו הרבה הצלחות וגם נפילות. (מירי)

להיות מוכרת זה לעשות צעד גדול בדרך להשתלבות בחברה. המוכרת עומדת חשופה בפני קהל הלקוחות של החנות, היא חייבת לדעת לפנות אליהם וגם להשיב לשאלותיהם, עליה להבין את הצד השני, דבר שדורש לתקשר עם אנשים - וזו דרך הכי טבעית ללמוד שפה.

התקבלתי לעבודה במחלקת הנעליים של המשביר לצרכן בהרצליה. המשכורת לא הייתה משהו וגם המקום לא אפשר לי שעות עבודה רבות, אולם היו לעבודה זו שני יתרונות חשובים. (א) זה אפשר לי תקשורת עם אנשים דוברי עברית - דבר שלא הזדמן לי קודם; ו-(ב) במקום הזה יכולתי לעבוד גם משמרת ערב וזה פינה לי בקרים פנויים לחיפוש עבודה. (אורלי)

עברו שנים עד שהחלום לעבוד במקצוע שב ועלה, אך בינתיים המשפט המוביל אצל כולן הוא: "צריך להסדר". לא רק מבחינה כלכלית, אלא גם מנטלית וחברתית, במדינה שהכול בה אחר. תרבות, שפה, אפילו האוכל והמוזיקה.

בשפה העברית לא היה לי כל רקע קודם למרות שהייתי שייכת לתנועת נוער בארגנטינה. נאלצתי לכן ללמוד עברית מאפס. כשעליתי, מאוד לא אהבתי את הארכיטקטורה, את האוכל והמוזיקה. כעת התרגלתי לאוכל וישראל עשתה שינוי גדול בתחום הזה. יש הרבה אוכל גורמה, נפתחות מסעדות בטעמים שונים מה שהכי עזר לי בקליטה היה שתמיד הייתה לי תמיכה. (מירי)

תמיכה ואנשים טובים בדרך הם דבר שכל אדם צריך בחייו, וכאשר מדובר בעולה חדש, על אחת כמה וכמה. היעדר חברים, מכרים ובני משפחה, מקשה מאוד. לקראת סוף תהליך הקליטה, במבט לאחור המרואיינות מנסות להבין מה עזר, מה היה טוב בתהליך. התחושה הראשונה היא סוף-סוף להיות בין שווים, בין אנשים שנמצאים באותה נקודת פתיחה והם חולקים אותם חלומות.

אני הגעתי ארצה לפני העלייה הגדולה מארגנטינה. המוטיבים שלנו היו קצת שונים. אנחנו היינו ציוניים והעלייה שבאה לאחר מכן, הייתה מונעת יותר מנימוקים כלכליים. אני אהבתי מאוד להיות בקיבוץ. אני חושבת שמה שעזר לי בקליטה הייתה שהמסגרת שלי הייתה עם עולים חדשים. (מירי)

במקום כמו מרכז קליטה נפגשים אנשים מכל העולם, מתרבויות שונות, הדוברים שפות שונות, הם שונים לעיתים גם בצבע עורם, אך כולם חדורי תקווה בארץ החדשה.

התחנה הראשונה בישראל הפתיעה אותי לטובה, מרכז קליטה לעולים חדשים באמצע הרצליה פתוח, על שפת הים, כולם צעירים אקדמאים, הרוב מברית המועצות המתפרקת ויחידים בודדים מאנגליה, אמריקה, מדינות אירופה, הודו ואתיופיה. ללא ספק התחלה הכי טובה שיכולה להיות. מסלול לימודים דומה לכולם: אולפן א', אולפן ב' וקורס מקצועי. על הדרך פעילות חברתית, טיולים, מסיבות ואפילו ניתן להרוויח כמה שקלים בניקיון הווילות הסמוכות. (אורלי)

לכל אחת מהמרואיינות לקח זמן להתאקלם בארץ החדשה וכאשר החיים נכנסו לנתיב יציב הן החלו לחשוב ברצינות על המקצוע.

התהליך המקצועי

כמובן שההחלטה לא הייתה פשוטה. יתרון גדול בעיסוק בקלינאות תקשורת הוא מגוון האוכלוסיות שניתן לעבוד איתן והתחום של תקשורת תומכת הפך להיות המועדף על כל הקלינאיות שרואיינו.

לא היה לי קל ובהחלט לא פשוט, אולם לא קשה מאוד. בעבודה זו לא הייתי צריכה שפה גבוהה כי עבדתי עם אנשים אחרי אירוע מוחי כאלה שאיבדו את השפה לגמרי אז הצלחתי איכשהו להסתדר עם המצב בשנה הראשונה ואחרי זה התחלתי לעבוד במקביל בבית ספר אילנות בירושלים שזה בית ספר לילדים עם CP [שיתוק מוחין]. בבית ספר זה היו הרבה מומחים. בתקופה הזאת הייתה שם גם ג'ודי ויין שהביאה לארץ את התקשורת התומכת. אז השתמשנו בסמלי "בליס" ואז התחלתי לעבוד עם תקשורת תומכת ממש. היה לי מאוד כיף כי הילדים היו מאוד תקשורתיים עם מגבלה פיזית גדולה אבל נהניתי מאוד והיה לי כיף גדול. (מירי)

טיפול בילדים עם קשיים רבים בתחום השפה והתקשורת הוא ללא ספק אתגר מקצועי. עבודה מסוג זה דורשת מאמץ רב, יצירתיות וחיבור רגשי, וכמובן אהבה, דבר שנדרש מכל מטפל.

כאשר החלטתי היכן אני מעוניינת לעבוד בארץ, העדפתי לא לעבוד עם ילדים עם בעיות רפואיות. התראיינתי במקום כזה וזה החזיר אותי אחורה ואז החלטתי שאינני רוצה בזאת. מאוד קשה לקדם ילדים כאלו ולא רואים תוצאות כל כך מהר. בחרתי לעבוד עם ילדים עם קשיי תקשורת. גם זה לא קל אבל אני אוהבת את העבודה הזאת. (שירה)

רוב המראיינות מקשרות את האהבה לילדים עם רצון לעבוד דווקא עם ילדים צעירים בגילאי הגן.

החלטתי שהגיע הזמן. אני חייבת לתת לעצמי הזדמנות שנייה. אני כבר יודעת, פחות או יותר מה מתאים לי או מה לא. אם לדייק - עבודה טיפולית עם ילדים בגיל גן מתאימה לי ולא על הרצף. אני שואפת לעבוד במשרד החינוך, מרגישה נוח יותר במסגרות. מבינה מי נגד מי. נהנית מעבודת הצוות, הישיבות השיתוף והשיח שמסביב לטיפולים עצמם. נהנית מהפידבק החיובי והאהבה שהילדים מחזירים. (רונית)

העבודה בגנים גורמת לסיפוק רב, לעומת טיפול בילדים אוטיסטים המתואר כקשה ומאתגר.

אני עובדת גם בגן טיפולי ושם אני נהנית ביותר. אני מרגישה שאני נהנית יותר עם ילדים תקשורתיים כי יש לי קושי עם ילדים עם אוטיזם. התמודדות של קלינאית תקשורת עם ילדים אוטיסטים איננה פשוטה כי המאפיין העיקרי שלהם הוא חוסר רצון בתקשורת וזה מאוד קשה כי לא מקבלים הרבה פידבקים. (מירי)

בנוסף ליצירתיות ואהבה, המניע הרציני ביותר לחזור למקצוע הוא הגשמת החלום לעבוד במקצוע בארץ החדשה. הרצון הזה לעיתים מניע לעשות צעד לקראת הגשמת החלום אך יש לציודו ויתור על משהו בסיסי בעבודה - המשכורת.

נכנסתי אל המנהלת של בית הספר ושאלתי אותה אם יש לה מקום לקלינאית תקשורת. היא אמרה כי יש לה שתי קלינאיות ולמרות שזה לא מספיק לכל הילדים - אין לה תקן נוסף. לאחר מחשבה קצרה אמרתי לה כי אני רוצה לעבוד בהתנדבות. היא שמחה על הרעיון, בדקה את המסמכים שבידי, התייעצה עם מי שהייתה צריכה וסידרה לי יומיים עבודה בהתנדבות. מתברר שזה היה בית ספר לילדים עם מוגבלות שכלית. כך התחלתי בעבודה הראשונה בארץ ובבית ספר הזה אני עובדת כבר 20 שנה. (אורלי)

גורם נוסף שלדעתן של המראיינות גורם לתחילת העבודה מנקודה בטוחה, ומרכיב את תחומי הדעת המקצועיים, זה השתתפות בקורסים. כולן מספרות על כך שהיה להן מאוד חשוב ללמוד בקורסים הקשורים לתקשורת, והלמידה פתחה בפניהן אופקים חדשים ואפשרות להתנסות בטיפול באוכלוסיות שהן לא הכירו קודם, כך החלו לטפל גם בתלמידים על הספקטרום האוטיסטי.

נרשמתי לקורס מקצועי שנפתח רק לאחר זמן רב. לאחר לימודי בקורס, למדתי בעוד קורסים ואחרי זה מצאתי עבודה בבית ספר לילדים אוטיסטים. לא ידעתי שום דבר על אוטיזם, אבל הייתי מלאת מוטיבציה. בתחילה זה לא היה לי פשוט לעבוד עם אוכלוסייה זאת, אבל מהר מאוד התחברתי לאוכלוסייה הזאת והרגשתי שאני מקדמת מאוד את התלמידים. הרבה ילדים התחילו לדבר בעקבות העבודה שלי איתם. לעבוד עם ילדים כאלו דורש יצירתיות רבה, כל חמש דקות להחליף נושא כדי לשמור על הריכוז. אני אוהבת מאוד את עבודתי ונהנית מאוד לעבוד עם הילדים. אני חושבת שהמקצוע שלי מאוד עוזר לאנשים, לילדים ולמשפחותיהם. האקלים במשפחה משתפר בעקבות ההתקדמות של הילד וזה כמו שרשרת, משנה יחסים במשפחה ועוזר כשיש צרה. זה מקצוע חשוב והומני. (יוליה)

טיפול בילד על הספקטרום האוטיסטי דורש יצירתיות רבה מצד המטפל, ובמקרים רבים הצלחת הטיפול משפיעה על כל המערך המשפחתי. הדבר גורם לשביעות רצון ממקום העבודה ויחד עם זה יש התמודדות עם קשיים ודרישות רבות. עומס יתר בעבודה מסוג זה לעיתים גורם לשחיקה בעיסוק המקצועי וביחסים בין אנשי הצוות.

רוב העבודה כעת היא עבודה עם ילדים אוטיסטים ויש הרבה מאוד קשיים בעבודה זו. זאת אוכלוסייה לא פשוטה. הדינמיקה בבית הספר לא קלה. אני עובדת גם בגן טיפולי ושם אני נהנית ביותר ואני מרגישה שאני נהנית יותר עם ילדים תקשורתיים כי יש לי קושי עם ילדים אוטיסטים. התמודדות של קלינאית תקשורת עם ילדים אוטיסטים איננה פשוטה כי המאפיין העיקרי שלהם הוא חוסר ורצון בתקשורת וזה מאוד קשה כי לא מקבלים הרבה פידבקים. (מירי)

עבודת צוות היא חלק מרכזי בתפקיד של קלינאית תקשורת. ברוב המסגרות של החינוך המיוחד, קלינאית תקשורת היא חלק מצוות רב-מקצועי. לכל איש צוות יש תפקיד אך מה שעושה את עבודת הצוות יעילה יותר זו היכולת לעבוד יחד. בהיבט זה היכרות עם אנשים היא בעלת משמעות, וכדי להכיר איש צוות במסגרת חינוך כדאי לקיים איתו אינטראקציות שונות במשך היום, לדוגמה, לשתות אתו קפה בחדר מורים.

כמה שזה ישמע לא שיין, אבל כל בית ספר מתחיל מחדר מורים. לפי חדר מורים ניתן לנחש מי עובד בבית ספר הזה ומי מנהל אותו. כאשר מגיעה מורה חדשה לבית ספר, לרוב היא עוד לא יודעת איפה הכיתה שלה והיכרות הראשונה עם הצוות נעשית בחדר המורים. לא אשכח את הפעם הראשונה שנכנסתי לחדר מורים, זה פשוט שוק תרבותי, הייתי שנה וחצי בארץ, הרגשתי די בטוחה בפגישה עם המנהלת והיא אמרה שאני יכולה להכיר את הצוות ולשתות קפה בחדר מורים, נכנסתי, עשרות עיניים מסתכלות עליי. (אורלי)

עבור עולה חדש, המפגש עם הצוות הוא גם מפגש עם תרבות אחרת, שלעיתים שונה מאוד מהתרבות שהוא הכיר קודם. השונות מחזקת עוד יותר את הקשיים העומדים בפניו בדרך להתאקלמות בצוות הרב-מקצועי. הרב-תרבותיות מוצאת ביטוי בראש וראשונה בשפה אך לא רק, אלא גם בהבנת הנעשה בארץ ובתחושת השייכות למולדת החדשה.

בעלי לא איש מקצוע שפתי אולם מאוד חשובה לו השפה כדי להיות חלק מהחברה. אנחנו מתעניינים מאוד בכל הקורה בארץ. יש לנו גם חברים ישראלים וגם ארגנטינאים. אינני מדליקה טלוויזיה בספרדית. יש לי חברה שרואה טלוויזיה בספרדית וזה מאוד מקומם אותי. אני מרגישה כאן חלק מהמדינה. (מירי)

להיות חלק מהחברה זה גם ליצור קשרים עם אנשים שלא מייצגים את קבוצת השייכות ההתחלתית. בעניין זה קיימים קשיים אצל כל המרואיינות. עם ההצלחה היחסית של הקליטה, הן מדברות על רצון העז להתחבר עם נשים ישראליות, אך גם לאחר שהייה ממושכת בארץ הן לא ממש מצליחות לעשות זאת, עובדה שדי מתסכלת אותן.

כשאני מסתכלת אחורה, אני מרוצה מהדרך שעשיתי ואוהבת מאוד את מה שאני עושה. אני מסודרת ויש לי הכול, רק אני יכולה להעיד שחסרה לי חברה. עדיין אין לי חברה דוברת עברית, אפילו שאני כבר בארץ 25 שנים. זה פשוט לא הזדמן ולא קרה. (יוליה)

הסיבות לכך לא ממש ברורות ונראה שהן שונות ממרואיינת אחת לשנייה. אך העניין המרכזי הוא כנראה להיות בקבוצת השווים.

אין לי הרבה חברות בארץ. יש לי כמה חברות איכותיות אבל אני די עסוקה ואין לי זמן להיפגש איתן. אין לי עדיין רכב וזה מאוד לא פשוט להיפגש עם חברים שאינם גרים בקרבת מקום. בסופי שבוע כל אחד עסוק בענייניו הוא. זה מאוד חסר לי לצאת. אינני משווה זאת עם איכות היציאות שהיו לי בניו-יורק, יש לי כאן חברות שגרו בחו"ל וחזרו ארצה, אבל אני כמעט לא רואה אותן. (שירה)

העניין להיות בקבוצת השווים גם מתואר כגורם שנותן בסיס לקליטה מוצלחת בהמשך. גם ההצלחות בחיים לא מבטלות את הגעגוע למקום שעזבו לפני שנים רבות גם אם לא היה המקום הטוב לחיות בו.

אני חושבת שמה שעזר לי בקליטה היה שהמסגרת שלי הייתה עם עולים חדשים. מה שחסר לי כעת הוא חברות הילדות שלי שמכירות את הוריי. כעת בזכות הפייסבוק אני מתכתבת עם אנשים מתנועת הנוער בארגנטינה, עם חברי הילדות שלי וזה מאוד מרגש. חברה שלי שגרה בארגנטינה נזכרה שיש לה פונצ'ו שסבתא שלי סרגה לה. היא זכרה שכל חפצנו נגנבו והיא שלחה לי את הפונצ'ו ואני מאוד התרגשתי. (מירי)

יחד עם השינויים, ההתלבטויות, הרצונות, ההצלחות והאכזבות שהמראיינות חוות, החיים ממשיכים וכל אחת מוצאת את מה שטוב ומתאים לה למרות השוני הרב ביניהן, החל מארץ המוצא, דרך ההעדפות בנוגע למקום העבודה ולאופי העבודה.

יש בי יתרונות וחסרונות ורובם לא תלויים בכך איך קוראים לי: סבטלנה, אורלי, יהודיה, רוסייה וכד'. בישראל תמיד מתייגים אנשים לכל מיני קבוצות: עולים וצברים, דתיים וחילוניים, רוסים, מרוקאים, תימנים. אולי זה עוזר לאנשים להשתייך לקבוצה ולא להרגיש לבד. אני פה 20 שנה ועדיין לא סגורה לאיזו קבוצה אני שייכת. רק בטוח שאני חולמת בעברית. (אורלי)

הממצאים משקפים את החוויות והאירועים המשמעותיים בחייהן של חמש הנשים שהשתתפו במחקר. החוויות והאירועים מאופיינים בריבוי מצבים לא פשוטים שהחלו עוד בארצות מוצאן עקב אירועי אנטישמיות שחוו ואשר הניעו החלטה גורלית לעלות ארצה, לאחר מכן ליוו את תהליך הקליטה המורכב עבור כולן עד לגיבוש העניין המקצועי.

התקווה לעתיד טוב יותר בארץ החדשה, אפיונים אישיותיים מיוחדים ותמיכה שקיבלו מהסביבה, עזרו להן בתקופה הראשונה ולכן תקופה זאת היא בעלת חשיבות רבה בהמשך הקליטה המוצלחת בארץ, וכאשר הרגישו שהזמן מתאים, קיבלו החלטה לנסות להשתלב במערכת החינוך בארץ. כולן התחילו את דרכן המקצועית בעבודה עם האוכלוסיות המתגרות ביותר בחינוך המיוחד, וכולן הצליחו להשתלב במערכת החינוך למרות הקשיים הרבים שנתקלו בהם בדרך להגשמת החלום להיות קלינאית תקשורת בארץ.

דיון

המחקר הנוכחי עוסק באופן בו קלינאיות תקשורת מהגרות בונות את זהותן במדינה חדשה. המוטיב החווייתי מוצג בעבודה זו דרך הנרטיבים הנשיים וביחס למאפיינים האישיים והמקצועיים של המשתתפות. מטרת המחקר, שנעשה במתודולוגיית מחקר נרטיבי, היא לתאר ולשקף את החוויות וההתלבטויות של אותן מהגרות, קלינאיות תקשורת במקצוען, בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ זרה ולבחון כיצד הן משתלבות במערכת החינוך. כאמור, המחקר מתבסס על תהליך ממושך ומורכב דרך ההסתכלות הספציפית שמתייחסת למהגרות שמקצוען קשור באופן

ישיר לתחום השפה, כאל בונות את זהותן החברתית והמקצועית בארץ החדשה. המשתתפות מבטאות רצון עז להשתלב בחברה ובשוק העבודה במקום החדש למרות הקשיים האובייקטיביים הקשורים להגירה. ניתן לזהות בקולן של חמש המראיינות שהן מחלקות את חוויותיהן בתהליך בניית הזהות המקצועית והחברתית תוך כדי התייחסות והשוואה בין 'שם' ו'פה', 'אז' ו'עכשיו', 'אני' ו'הם'. אלו מילים בעלות משמעות רבה עבור כל אדם, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בעולה חדש או מהגר. עבורו המילים מחברות את העבר וההווה, ומעמידות את ה'אני' הפרטי מול 'רבים' בחברה חדשה עם תרבות שונה ושפה זרה.

מסיפוריהן של חמש הנשים עולים זיכרונות לא פשוטים מהמקומות שעזבו. הן השאירו את עברן מאחור: בית, עבודה, חברים והגיעו ל'פה'. 'פה' לא ממש חיכו להן, והמגנינה של השפה צרמה בצלילים מוזרים ולא מוכרים, אך הן היו חייבות להתחבר ל'עכשיו'. גם אם 'שם' ו'אז' היה נוח ומוכר, ואולי זה לא היה יותר טוב מ'פה' בשל האנטישמיות ותחושת השונות, הפרדוקס הבלתי נתפס היה שגם בארץ ישראל, בבית ההיסטורי של כל יהודי (לרנר, 2003) הן חשות תחושה דומה של זרות ושונות שהרגישו בגלות. הן סבורות שהדבר קורה בשל העובדה שבישראל, ה'אני' של כל עולה חדש שונה מאוד מהאנשים שחיים 'פה' ו'עכשיו'. שונה אולי יותר מאלו שחיו בקרבתן 'שם' ו'אז' גם בגלל שבעולות חדשות הן לא מבינות את שפת הסביבה והסביבה לא מבינה אותן, וכאשר לא מבינים נוצרת קרקע פורייה לאי קבלה, לצמיחת סטיגמות ולעיתים אף לשנאה, ואלו הדברים שאיתם הן היו צריכות להתמודד.

עובר די הרבה זמן עד שהאותיות הזרות נרקמות למילים ואלה למשפטים. תוך כדי התהליך הן גם מוצאות עבודה, לא מייד במקצוען, אך כל עבודה נתפסת כקראש קפיצה להשתלבות בחברה והנשים הללו לא עוצרות בדרך להגשמת החלום, הן הולכות ללמוד ובכך עושות צעד נוסף קדימה, יוצרות קשרים חדשים ולאט-לאט מרגישות בבית.

לא נמצאה בספרות המקצועית התייחסות למהגרים בעלי מקצועות הקשורים בשפה, והמחקר מחדד ומרחיב את ההתייחסות התאורטית לסוגיות הקשורות לאקטיביות של קלינאיות התקשורת לקראת התפקיד במערכת החינוך ובכך מצביע על תהליך של צמיחה ובנייה מחדש. לאור זאת, הממצאים שעלו מניתוח הנתונים במחקר זה מציגים תהליך רב-שלבי בהיבט הזמן שעברו חמש המשתתפות במשך שנים בדרכן לבניית זהות מקצועית. בתהליך זה קיימות תקופות שבהן גורם התמיכה בעולים חדשים (או במהגרים) נתפס מצידן כהכרחי. קצב השתלבותן דומה אך ייחודי עבור כל אחת ותלוי במאפיינים אישיים. הן שיתפו בכך שעבורן העבודה במקצוע היא גורם משמעותי בהשתלבותן בארץ. המחקר מראה (מירסקי, 2005) שכאשר מהגרים משיגים שליטה בשפה והתמצאות בסביבה החדשה, הם מתחילים לחוות בכאב את הכישלונות ואת המגבלות שבהם הם נתקלים בהתמודדות היום-יומית ואת היעדרה של הסביבה המוכרת והבטוחה שלהם. בשלב זה המהגרים מגיעים להכרה שהם חיים בסביבה זרה שחסרים בה מקורות חיצוניים לביטחון ורווחה. בתהליך זה ניתן לזהות מניעים שהובילו להצלחה ואפשר לחלקם לשתי קטגוריות לפי מאסלו (Maslow, 1968) - מניעי חסר ומניעי גדילה. בין מניעי החסר מתייחסות המשתתפות לקשיים כלכליים שנתקלו בהם בתחילת מסע העלייה והתמודדות עם מזג אוויר שונה. הן מבינות שכדי להתקיים חייבים לעבוד. בפירמידה של מאסלו הצרכים מסודרים בהיררכיה עולה, כאשר סיפוקם של צרכים במדרג נמוך יותר חיוני להופעתם של צרכים משלב גבוה יותר, וכאשר השפה הזרה נשמעת זורמת ומובנת, השמש היוקדת הופכת לעניין שבשגרה

וכאשר לחשבון הבנק נכנסת משכורת, הן מרגישות בטוחות יותר ובשלב זה הן מתחילות לחשוב על חזרה לעבודה במקצוען כקלינאיות תקשורת, אך עד שלא הצליחו לשלוט בשפה על בוריה, החלום לעבוד במקצוע נדחה לתקופה ארוכה.

כפי שמצוין בספרות, השפה מסייעת בתהליך ההשתלבות החברתית ובכך מהווה אמצעי עיקרי להנעת תהליך של הסתגלות חברתית (עזר, 2004). בנוגע להגירה ניתן דגש מיוחד להיבט הלשוני המתואר בספרות כמרכיב ייחודי בתופעת ההגירה, בתפיסת הזהות של המהגר ובנושא הזכויות הלשוניות של מהגרים (Skutnabb-Kangas, 2008). כעבור כמה שנים, כאשר מולאו הצרכים הבסיסיים במידה מספקת, המרואיינות פונות ללימודים ומתרכזות בבניית קשרים חברתיים ובחיצוקם. את המענה לצורך זה חלקן מקבלות דווקא בעבודת צוות. למרות הקשיים שלרוב קשורים לרב-תרבותיות, וביניהם אפילו שתיית קפה הופכת להיות טקס פולקלוריסטי לא מוכר, עבודת צוות נותנת תחושת שייכות (Krause & Loise, 1997).

אחת הסוגיות במחקר היא שאלת היותו של עולה חדש (מהגר) חלק מהצוות. חלק גדול מהתשובה כרוך בחשיבות המיוחסת לעבודה המשותפת. נראה כי ככל שצברו ניסיון בעבודה השוטפת, למדו אנשי הצוות להעריך את הקולגות שבדיבורן בולט מבטא זר. כאשר המרואיינות מגיעות לשלב גבוה בהיררכיה של הצרכים, הן פנויות לחיפוש הערכה והכרה בסביבתן. הן מזהות שמילוי של צורך זה ניתן למצוא בעבודה עם ילדים, בעיקר עם ילדים בחינוך המיוחד שמשתמשים בתקשורת תומכת כדי לתקשר עם סביבתם. זו עבודה יצירתית ומיוחדת והיא נותנת למרואיינות לחוש כי הן ראויות ובעלות ערך.

מחקר זה הציג את סיפורן של חמש נשים במערכת החינוך. על מנת לקבל תמונה רחבה יותר, יש צורך במחקרי המשך שיתמקדו בתקופות שונות של העלייה והקליטה, ויכללו להקיר כמות גדולה יותר של מהגרים. לנוכח המיקוד במחקר זה בחוויות של נשים, מומלץ להרחיב את התחום מגדרית ולהכליל במחקרי המשך גם נרטיבים של גברים. כיווני מחקר נוספים יכולים להתייחס להשוואה בין עולים ממדינות שונות ודוברי שפות שונות.

תרומתו של המחקר זה נוגעת באוכלוסיית המהגרים ממקצועות הקשורים לשפה ומתייחסת לשני מישורים: התפתחות אישית היררכית של הצרכים הבסיסיים הקשורים להגירה וכן התפתחות מקצועית. באמצעות מודעות לתובנות שעלו מן המחקר, יוכלו גם הצוותים הקולטים את המהגרים להקשיב לקולם שלעיתים נבלע בשתיקתם.

רשימת מקורות

בר-און, ע', קריזר, ו' ווינשטיין, י' (2011). תפקיד קלינאי התקשורת באבחון ובטיפול בתחום לקות השפה-למידה. ד"ש – כתב העת של האגודה הישראלית של קלינאי התקשורת, 30, 91 – 99.

דובינר, ד' (2012). התנאים הנדרשים לרכישת שפות והוראתן. סקירה מוזמנת כחומר רקע לעבודת צוות המומחים לנושא הוראת הערבית בחינוך העברי. [http:// education.academy.ac.il](http://education.academy.ac.il)

דיסי, א', לרנד, י' וריאן, ר' (1991). מוטיבציה וחינוך: הפרספקטיבה של הכוונה עצמית. חינוך החשיבה, 20, 36-54.

חצרוני, א', רובין, ק' וקונקול, א' (1999). המחשב ככלי לתקשורת עבור ילדות עם תסמונת רט. מחשבים בחינוך, 48, 18-25.

- טור-כספא, מ', פרג, ד' ומיקולינסר, מ' (2004). *היבטים פסיכולוגיים של גיבוש זהות ותרומתם להבנת מושג הזהות היהודית*. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, מרכז רפפורט.
- כהן, א' (2006). *יהודים לא-יהודים. זהות יהודית ישראלית ואתגר הרחבת הלאום היהודי*. ירושלים: מכון שלום הרטמן, אוניברסיטת בר אילן וכתר.
- לרנר, י' (2003). דעת בהגירה: סטודנטים יוצאי רוסיה באוניברסיטה הישראלית. בתוך: איזיקוביץ, ר' (עורכת), *על גבולות תרבותיים וביניהם: עולים צעירים בישראל* (עמ' 123-154). תל-אביב: הוצאת רמות אוניברסיטת תל-אביב.
- לשם, א' (1993). האוכלוסייה הישראלית ויחסה לעולי שנות ה-90. *ביטחון סוציאלי*, 40, 73-54.
- מאהר, מ', וקפלן, א' (2001). תרבויות בית הספר. *חינוך החשיבה*, 20, 245-210.
- מיכאל, א', סבר, ר' ותמיר, פ' (2004). המיצוב המקצועי של מורים עולים מברית המועצות לשעבר בבתי ספר בישראל. *דפים*, 38, 126-103.
- מירסקי, י' (2005). *ישראלים סיפורי הגירה*. מבשרת ציון: הוצאת צבעונים.
- עזר, ח' (2004). *רב-תרבותיות בחברה ובבית ספר: היבטים חינוכיים ואורייניים*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- פסטה-שוברט, ע' (2000). קריאת סיפורי חיים של אימהות לומדות כטקסט חברתי-תרבותי. *דפים*, 31, 99-80.
- קושר, ח', בן אריה, א' וכהן, ש' (עורכים). (2011). *ילדים עולים בישראל 2011*. ירושלים: המשרד לקליטת העלייה והמועצה הלאומית לשלום הילד.
- קציר, י', שגיא, ר' וגילת, י' (2004). בחירה במקצוע ההוראה: טיפוסים של מקבלי החלטות והקשר שלהם לעמדות כלפי הוראה. *דפים*, 38, 29-10.
- רבהון, ע' (2001). *הגירה קהילה הזדהות: יהודי ארצות הברית בשלהי המאה העשרים*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, מאגנס.
- שגיא, א' (2002). *ביקורת שיח הזהות היהודית*. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, מרכז רפפורט.
- שץ-אופנהיימר, א' (2003). "סיפורי חיים" מקצועיים ככלי לפיתוח כישורי הדרכה. תל אביב: מכון מופ"ת.
- ASHA (2000). *Roles and responsibilities of speech-language pathologists with respect to reading and writing in children and adolescents*. Ad hoc committee on reading and written language disorders.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. London: Sage publications.
- Dubiner, D. (2010). The impact of incipient trilinguality on the socio-affective development of Jewish elementary school children in Israel. *The Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 31(1), 1-12.
- Hargraves, A., & Fullan, M. (2000). Mentoring in the new millennium. *Theory into Practice*, 39, (1), 50-56.
- Kramsch, C. (2000). Second language acquisition, applied linguistics, and the teaching of foreign languages. *The Modern Language Journal*, 84(3).
- Kruse, S.D., & Louis, K.S. (1997). Teacher teaming in middle schools: Dilemmas for a schoolwide community. *Educational Administration Quarterly*, 33, 261-289.
- Leshem, E. (2005). Immigrants from the former Soviet Union: Segregation vs. integration in Israeli society. In: A. Bareli, D. Gutwein & T. Friling (Eds.), *Society and economy in Israel*:

An historical and contemporary perspective (pp. 541-580). Jerusalem: Ben Zvi Institute; Sede Boqer: The Ben-Gurion Institute for Israel Studies; Beer Sheba: Ben-Gurion University.

Masgoret, A.M., & Gardner, R.C. (2003). Attitudes, motivation, and second language learning: A meta-analysis of studies conducted by Gardner and associates. *Language Learning*, 53(1).

Maslow, A. (1968). *Toward a psychology of being*. New York: Van Nostrand.

McDuffie, K.A., & Scruggs, T.E. (2008). The contributions of qualitative research to discussions of evidence-based practice in special education. *Intervention in School and Clinic*, 44, 91-97.

Remennick, L. (2003). From Russian to Hebrew via HebRush: Integrational patterns of language use among former Soviet immigrants in Israel. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 24, 431-453.

Skutnabb-Kangas, T. (2008). Language rights and education. In: J. Cummins & N.H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education*, 2nd edition, Vol. 5, Bilingual education (pp. 117-131). New York: Springer.

Spolsky, B., & Shohamy, E. (1999). *The Languages of Israel: Policy, ideology and practice*. Clevedon: Multilingual Matters.

Williams, B.T. (2006). Pay attention to the man behind the curtain: The importance of identity in academic writing. *Journal of adolescent & Adult Literacy*, 49(8), 710-715.